

«امکانات و قدرت دفاعی کشور قابل مذاکره و چانه‌زنی نیست و در خصوص ابزارهای دفاعی کشور و هر آنچه اقتدار ملی را تأمین یا پشتیبانی می‌کند، هیچ‌گونه چانه‌زنی و معامله‌ای با دشمن نداریم و راه اقتدار را با قوت به پیش خواهیم برد.» (۱۳۹۶/۰۸/۰۳)

تدوین راهبردهای ژئوپلیتیکی برای دستیابی ج.ا.ایران به قدرت دفاعی برتر منطقه‌ای در راستای سند چشم‌انداز ۱۴۰۴

خسرو بوالحسینی^۱، کورش بابلی^۲ و سیاوش رضایی^۳

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۲/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۳/۱۲

چکیده

تحقیق حاضر در پی آن است که به بررسی وضعیت ژئوپلیتیکی ایران در منطقه پرداخته تا بتواند راهبردهایی را جهت تبدیل ج.ا.ایران به قدرت برتر منطقه در افق ۱۴۰۴ تدوین نماید. این تحقیق از نظر نوع، کمی و با روش پیمایش صورت پذیرفته است. در قالب پیمایش کمی در مرحله اول با انجام مطالعات کتابخانه‌ای و اکتشافی، چارچوب نظری تدارک و متغیرهای مربوطه از آن استخراج شده و سپس با استفاده از ابزار پرسشنامه همراه با مصاحبه، داده‌ها گردآوری و با روش‌های آماری تحلیل شده است. این تحقیق از نظر هدف، کاربردی و جامعه آماری آن مشتمل بر ۴۵ نفر از متخصصان با مدرک دکترا یا کارشناسی ارشد در رشته‌های ژئوپلیتیک و امور دفاعی بوده‌اند که با توجه به تعداد اندک آن‌ها مورد سرشماری قرار گرفته‌اند. نتایج به دست آمده، حاکی از آن است که ۵ عامل گستردگی سرزمین، عمق راهبردی، موقعیت ارتباطی، تسلط بر تنگه هرمز و استفاده از مزیت گروه‌های دینی، تعیین‌کننده راهبردهای ایران برای دستیابی به قدرت برتر در منطقه هستند. براساس این عوامل، ۶ راهبرد مشخص، تدوین و اولویت‌بندی آن‌ها نیز ارائه شد.

واژگان کلیدی: ژئوپلیتیک، قدرت دفاعی برتر منطقه، جنوب غرب آسیا، چشم‌انداز ۱۴۰۴، راهبرد.

۱. استادیار علوم دفاعی راهبردی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاعی ملی و تحقیقات راهبردی - bolhasani-1390@yahoo.com
۲. دانش‌آموخته دکتری علوم دفاعی راهبردی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاعی ملی و تحقیقات راهبردی (نویسنده مسئول) - m.korsh1971@gmail.com
۳. دانشجوی دکتری سیاست دفاعی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاعی ملی و تحقیقات راهبردی - siavashrezaie@yahoo.com

مقدمه

درک واقعیت‌های جغرافیایی، به‌ویژه پدیده‌های انسانی، می‌تواند راهگشای مسئولان کشورها برای ورود به صحنه بین‌المللی به‌عنوان یک بازیگر مهم منطقه‌ای و بین‌المللی باشد. (عزتی، ۱۳۸۰: ۲) بنابراین عوامل و ارزش‌های جغرافیایی می‌توانند به افزایش قدرت یک کشور در مقابل کشور دیگر کمک کرده و یا این‌که آن را محدود سازند.

با بررسی موقعیت ژئوپلیتیک ایران، می‌توان گفت این کشور دارای مؤلفه‌های بسیار مهمی است که در هم‌نشینی با سایر قدرت‌های منطقه، ترکیب پیچیده‌ای را سامان می‌دهد. شناخت این ترکیب و تعیین راهبردها برای رسیدن به هدف مطلوب سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ از الزام‌های قطعی برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در کشور است.

لازم است پس از تهیه و تدوین اسناد بالادستی، در راستای عملیاتی‌سازی اهداف این اسناد، ابتدا تحقیق‌های علمی صورت گرفته و سپس نتایج این تحقیق‌ها به شیوه‌نامه‌های اجرایی و برنامه‌ریزی تبدیل شود تا اهداف آن اسناد محقق شود. یکی از مهم‌ترین اسناد بالادستی ج.ا.ایران، سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ است که در راستای تحقق اهداف آن، ابتدا بایستی قابلیت‌های کلان کشور در مقایسه با رقبای منطقه‌ای ارزیابی و مقایسه گردد.

در این تحقیق با بررسی وضعیت ژئوپلیتیکی ایران و سه رقیب منطقه‌ای دیگر، به چگونگی امکان دستیابی ج.ا.ایران به قدرت برتر دفاعی در منطقه پرداخته خواهد شد.

۱. کلیات

۱-۱. بیان مسئله

موقعیت ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران و سطوح و نوع تعارض با سایر بازیگران در تنظیم راهبردهای دفاعی آن دارای اهمیت می‌باشد. قرارگرفتن در چهارراه ارتباطی آسیا، اروپا و آفریقا و برخورداری از منابع عظیم انرژی و تسلط بر شریان‌های اصلی آن،

برخورداری از جمعیتی با کمیت به نسبت بالا و جوان، پیوندهای نژادی، قومی و مذهبی با همسایگان، فرهنگ غنی و کهن و مزیت‌های برترساز دیگر، ظرفیت وسیعی را در بُعد دفاعی برای ج.ا.ایران به وجود آورده است. بنابراین ج.ا.ایران بایستی راهبردهایی را برای دستیابی و تحقق قدرت برتر دفاعی در منطقه در افق ۱۴۰۴ درپیش بگیرد تا در محیط پرخطر و بدون اقتدار مرکزی، بتواند بقای خود را حفظ نموده و منافع ملی خویش را به بهترین شکل تأمین نماید. بنابراین با توجه به موارد بیان شده، هدف اصلی این تحقیق تدوین راهبردهای ژئوپلیتیکی برای دستیابی ج.ا.ایران به قدرت دفاعی برتر منطقه‌ای در راستای سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ می‌باشد که سؤال اصلی نیز هم‌راستا با هدف عبارت است از: «چه راهبردهایی جهت دستیابی به قدرت دفاعی برتر منطقه، بر پایه موقعیت ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران مورد نیاز است؟».

۲-۱. اهمیت و ضرورت تحقیق

شناخت وضعیت ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران با هدف دستیابی به آرمان قدرت نظامی برتر در منطقه، روشن‌ترین دلیل بر اهمیت انجام چنین تحقیقی است. آشکار است که مسائل کلان هر کشور و به‌ویژه موضوع امنیت، از حیاتی‌ترین جنبه‌های زندگی دولت‌ها و حتی ملت‌هاست. نکته مهم دیگر آن است که سند رسمی - ملی با عنوان چشم‌انداز ۱۴۰۴ تصریح نموده که ایران در عرصه قدرت دفاعی بایستی در منطقه دارای جایگاه برتر باشد. شکی نیست که تحقق این آرمان، نیازمند برنامه‌ریزی دقیق و علمی است. پیش از برنامه‌ریزی نیز راهبردها باید مشخص شود تا بر اساس آن برنامه تدوین و دستیابی به هدف میسر گردد. از طرفی دیگر، اگر به مسائل، الزام‌ها و امکانات مربوط به حوزه جغرافیای سیاسی توجه نشود، بخش اعظمی از آنچه که برای برتری در منطقه لازم است، نادیده گرفته شده است؛ چرا که منطقه خود یک

مفهوم جغرافیایی و به‌ویژه در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ مفهومی در حوزه جغرافیای سیاسی است. در خصوص ضرورت انجام این تحقیق نیز بایستی اشاره کرد که باتوجه به این‌که تاکنون برای «قدرت برتر دفاعی» تعریف مشخصی ارائه نشده، انجام این تحقیق به تعریف مشخصی از قدرت برتر دفاعی و تعیین مؤلفه‌های آن و تولید ادبیات علمی پیرامون آن منجر خواهد شد. در صورت بی‌توجهی به انجام چنین تحقیق‌هایی، دستیابی به اهداف دفاعی ج.ا.ایران بر اساس سند چشم‌انداز به‌شکل مناسب عملیاتی نخواهد شد و تحقق قدرت برتر دفاعی در منطقه با مشکل و چالش روبرو خواهد شد.

۳-۱. پیشینه تحقیق

این تحقیق در بخش‌های مختلف خود دارای جنبه‌های نوآورانه و منحصربه‌فرد است؛ از نظر مسئله مورد بررسی، فقط بر عوامل ژئوپلیتیک تمرکز نموده و با در نظر گرفتن وضعیت ۴ کشور مهم منطقه، این عوامل احصاء شده است. همچنین، مسئله مورد نظر این تحقیق در راستای سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ انتخاب شده، که این موضوع با در نظر گرفتن نگاه سند چشم‌انداز، بی‌بدیل است. از نگاه روش‌شناسی، جامعه آماری مورد بررسی در خصوص این موضوع تاکنون مورد بررسی قرار نگرفته است. در نهایت اینکه، در این تحقیق فقط بر شناخت عوامل تأکید نشده، بلکه به تدوین راهبردهای لازم پرداخته شده که این مسئله به‌نوبه خود جالب توجه و کم‌نظیر است.

بر اساس بررسی‌های انجام شده، تحقیق مستقل و جامعی که به‌لحاظ هدف، محتوا و روش، مشابه تحقیق حاضر باشد یافت نشد. اما برخی از تحقیقاتی که در همین راستا انجام شده در قالب جدول شماره (۱) آمده است:

جدول شماره (۱): آثار علمی مطالعه شده در این تحقیق

ردیف	عنوان تحقیق	سؤال‌های تحقیق	نتیجه تحقیق
۱	راهبرد دفاعی در اندیشه حضرت امام خمینی ^(ره) ، مؤسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی ^(ره) ، سال انجام تحقیق: ۱۳۸۶	«قواعد و مفاهیم دینی - سیاسی بنیادین، نفی سبیل کافران بر مسلمین و ضرورت حفظ هویت و تمامیت دارالاسلام چه جایگاهی در نظریه‌های راهبردی دفاعی حضرت امام خمینی ^(ره) دارند؟»	حضرت امام خمینی ^(ره) اعتقاد به حکومت جهانی اسلامی و مستضعفین دارد، حکومتی که اسلام عامل وحدت بخش آن است و اعتقاد دارند که توسعه نیافتگی، عقب ماندگی، نبود وحدت، عدالت، آزادی و رفاه با دفاع رابطه مستقیم دارند. بنابراین، حضرت امام خمینی ^(ره) اسلام را در رأس امور قرار داده و آن را زیربنای حوزه‌های دیگر معرفت‌شناسی قرار می‌دهند. دفاع نیز شامل این حوزه‌ها می‌گردد؛ دفاع در درجه اول شامل دفاع از اسلام و حوزه‌هایی می‌شود که در فقه اسلامی به آن اشاره شده است.
۲	دستیابی و تدوین الگوی راهبردی تحکیم و توسعه اقتدار ملی ج.ا.ایران، محققین: دانشجویان دوره هفتم امنیت ملی، دانشگاه عالی دفاع ملی، سال انجام تحقیق: ۱۳۸۹	۱. «برای تحکیم و توسعه اقتدار ملی در ج.ا.ایران از چه الگوی راهبردی می‌توان استفاده نمود؟» ۲. «مؤلفه‌های مؤثر در تحکیم و توسعه اقتدار ملی ج.ا.ایران کدام است؟» ۳. «کدام یک از مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن در تحکیم و توسعه اقتدار ملی ج.ا.ایران مؤثرتر است؟» ۴. «کدام یک از ابعاد مادی یا معنوی در تحکیم و توسعه اقتدار ملی ج.ا.ایران موثرتر است؟»	در این تحقیق تلاش شده به منظور ارائه الگوی راهبردی تحکیم و توسعه اقتدار ملی ج.ا.ایران، ضمن شناخت ویژگی‌های سه‌گانه گفته شده، سطوح خارجی و داخلی و نیز ابعاد گوناگون اقتدار ملی با به‌کارگیری روش‌های علمی و در چارچوب مؤلفه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی، دفاعی - امنیتی و علمی و فناوری مورد مطالعه قرار گیرد تا نسبت و سهم هر یک، بر سطوح، ابعاد و ویژگی‌های اقتدار ملی به دست آید.

۴-۱. سؤال‌های تحقیق**۴-۱-۱. سؤال اصلی**

راهبردهایی که جهت دستیابی به قدرت برتر منطقه بر پایه موقعیت ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران قابل تدوین است، کدام‌اند؟

۴-۲. سؤال‌های فرعی

(۱) وضعیت ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران چگونه است؟

(۲) وضعیت ژئوپلیتیکی رقبای منطقه‌ای ج.ا.ایران شامل عربستان سعودی، ترکیه و رژیم اشغالگر قدس چگونه است؟

۵-۱. اهداف تحقیق**۵-۱-۱. هدف اصلی**

تدوین راهبردهای ژئوپلیتیکی برای دستیابی ج.ا.ایران به قدرت دفاعی برتر منطقه‌ای در راستای سند چشم‌انداز ۱۴۰۴.

۵-۲. اهداف فرعی

(۱) تبیین وضعیت ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران؛

(۲) تبیین وضعیت ژئوپلیتیکی رقبای منطقه‌ای ج.ا.ایران شامل عربستان سعودی، ترکیه و رژیم اشغالگر قدس.

۶-۱. روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع تحقیقات کمی و روش انجام آن پیمایش است. هرچند در بخش اولویت‌بندی شاخص‌ها از روش کیفی SWOT و در بخش مطالعات اکتشافی و مصاحبه با

نخبگان (مصاحبه کیفی عمیق) از روش تحقیق کیفی استفاده شده، اما ساختار اصلی تحقیق با روش کمی شکل گرفته است. ابتدا با مطالعات کتابخانه‌ای و اکتشافی، به مطالعه نظریه‌ها و اسناد بالادستی، محیط‌شناسی، بررسی تطبیقی و... پرداخته شده تا در نهایت مفاهیم لازم استخراج و تعریف شود. سپس، براساس مبانی نظری و تعریف عملیاتی متغیرها، پرسشنامه تهیه و داده‌های تجربی لازم گردآوری شده است. پرسشنامه شامل تعدادی سؤال اصلی و سؤال زمینه‌ای است که همراه با مصاحبه به اجرا درآمده است. اعتبار آن به شیوه اعتبار صوری و روایی نیز مطابق با ضریب آلفای کرونباخ (بالتر از ۰/۶) تأیید و در سطح قابل قبول ارزیابی شد. جامعه آماری تحقیق شامل خبرگان، محققان و کارشناسان راهبردی دفاعی با تجربه نظامی و حکومتی است که در جدول شماره (۲) ویژگی‌های این جامعه بیان شده است. نمونه آماری، همان جامعه آماری است و اعضای جامعه به روش تمام‌شماری مورد مراجعه قرار می‌گیرند که این تعداد ۴۵ نفر است. برای تحلیل داده‌ها از آزمون‌های توصیفی آماری، به کمک نرم‌افزار SPSS استفاده شده است.

جدول شماره (۲): حجم و مشخصات جامعه آماری

حجم نمونه	گروه‌های پاسخگو
۱۱	مدیران سیاسی متخصص در روابط بین‌الملل
۱۲	خبرگان متخصص در ژئوپلیتیک و جغرافیای سیاسی
۱۲	خبرگان متخصص طرح‌ریزی راهبردی
۱۰	متخصصان نظامی
۴۵	جمع

۲. ادبیات و مبانی نظری تحقیق

۲-۱. مفهوم‌شناسی

- ژئوپلیتیک: «ژئوپلیتیک عبارت است از علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت

و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر» (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۳۷)

- **عوامل ژئوپلیتیک:** در کنش میان جغرافیا، سیاست و قدرت، هر عامل جغرافیایی (طبیعی، سیاسی و انسانی) که در تعامل با قدرت، نقش آفرینی نماید، عامل ژئوپلیتیکی می‌باشد. (نوروزانی، ۱۳۹۳: ۲۲)

- **منطقه جنوب غرب آسیا:** جنوب غرب آسیا بیش از آنکه یک مفهوم و اصطلاح جغرافیایی باشد، مفهومی ژئوپلیتیکی است و از این رو در مورد حد و مرز آن تعریف‌ها و دیدگاه‌های گوناگونی وجود دارد. به‌طور کلی، جنوب غرب آسیا به منطقه‌ای اطلاق می‌شود که در برگیرنده سرزمین‌های میان دریای مدیترانه و خلیج فارس است. در بسیاری از تعریف‌ها، آن را ناحیه‌ای در جنوب غربی آسیا و در برگیرنده کشورهای بین ایران و مصر معرفی می‌کنند. به‌طور کلی، کشورهای این منطقه شامل اردن، امارات متحده عربی، ایران، بحرین، ترکیه، سوریه، عراق، عربستان سعودی، عمان، قطر، کویت، لبنان، مصر، یمن و فلسطین است. کشورهای غربی این منطقه شامل الجزایر، تونس، لیبی و مراکش نیز به دلیل وابستگی شدید تاریخی و فرهنگی، بخشی از جنوب غرب آسیا به‌شمار می‌روند. (فرازمند، ۱۳۸۸: ۷۸)

- **سند چشم‌انداز:** عبارت از ارائه گزاره‌هایی خردمندانه درباره آینده و تفسیر گزاره‌ها به‌گونه‌ای که به عمل آگاهانه و به فرایندهای یادگیری جمعی و چگونگی پاسخگویی به چالش‌های آینده جهت دهد. (حسن‌بیگی، ۱۳۹۰: ۱۸۳)

۲-۲. تعریف عملیاتی متغیرهای تحقیق

- **تعریف عملیاتی قدرت برتر دفاعی منطقه:** قدرت برتر دفاعی منطقه را می‌توان چنین تعریف کرد: «توان به‌کارگیری ظرفیت‌های موجود قدرت منطقه‌ای مانند ژئوپلیتیک، قدرت مرجع بودن یا همان قاعده‌سازی و ساختارسازی، ایجاد ارتباطات متقابل و انتخاب شیوه‌های مناسب منابع قدرت (سخت، نرم، هوشمند) با به‌کارگیری منابع مادی و معنوی قدرت دفاعی، ارتقای شاخص‌ها و ظرفیت مؤلفه‌های سیاسی،

اجتماعی - فرهنگی، اقتصادی، نظامی، علمی - فناوری، زیستی و ژئوپلیتیکی و ایجاد امنیت داخلی در مقایسه با ۲۳ کشور موجود در منطقه آسیای غربی». بنابراین، اگر ج.ا.ایران بخواهد به قدرت برتر دفاعی منطقه تبدیل شود، لازم است که رتبه اول در مجموع مؤلفه‌های گفته شده در بالا را به دست آورد تا ضمن اثرگذاری و گسترش نفوذ بر محیط منطقه‌ای و بین‌المللی، رفتار بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را در جهت تحقق منافع ملی خود واپایش نماید (محقق ساخته). در این تحقیق ۴ کشور اثرگذار منطقه (ج.ا.ایران، عربستان، ترکیه و رژیم اشغالگر قدس) مورد بررسی قرار گرفته است.

- **سند چشم‌انداز:** فضای آرمانی ترسیم می‌کند که بُرشی زمانی از قانون اساسی است. در واقع، چشم‌انداز ج.ا.ایران فضای آرمانی است که نظام «می‌تواند» و «باید» در چارچوب زمانی ۲۰ ساله محقق سازد (محقق ساخته).

- **تدوین راهبرد دفاعی:** فرایند طراحی بلندمدت توزیع و به‌کارگیری منابع، مقدمات و ابزارهای ملی (قدرت ملی) برای تأمین اهداف دفاعی. (افشردی، ۱۳۹۳)

۲-۳. نظریه‌های مرتبط با تحقیق

- **عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر در طراحی راهبردهای دفاعی:** مؤلفه‌های قدرت ملی یک کشور، عوامل ژئوپلیتیکی هستند و طراحی راهبرد دفاعی مطلوب، بدون توجه به آن عوامل، امکان‌پذیر نخواهد بود. چنان‌که «محمدرضا حافظ‌نیا» در تعریف راهبرد ژئوپلیتیکی^۱ می‌گوید: «راهبرد ژئوپلیتیکی عبارت است از راهبرد و خط‌مشی به‌کارگرفته شده از سوی یک دولت یا سازمان و ائتلاف بین‌المللی علیه رقبای خود برای رسیدن به اهداف و منافع ملی با استفاده از عوامل جغرافیایی؛ مانند راهبرد محصورسازی^۲

1. Geopolitical Strategy
2. Containment

شوروی سابق از سوی آمریکا در دوره جنگ سرد که بر پایه مجموعه‌ای از گد‌های ژئوپلیتیکی اتخاذ شد.» (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۲۲)

- نقش چشم‌انداز در تحقق قدرت برتر دفاعی منطقه: چشم‌انداز براساس تصویری که از آینده دارد، به‌طور طبیعی هر ساختاری را به‌سوی آینده سوق داده و به‌منظور دستیابی به ارزش‌های متعالی، دلایل موجه و پیش‌برنده دارد. امروزه نقش تدوین چشم‌انداز در تحقق اهداف بلندمدت از جمله اهداف دفاعی برای جوامع بارز و مسلّم است. بنابراین بسیاری از رهبران دریافته‌اند که به‌منظور موفقیت در فرایند برنامه‌ریزی راهبردی، بهبود قابلیت‌ها و سرعت و کیفیت رسیدن به اهداف، راهی جز تهیه چشم‌انداز وجود ندارد. (لوئیس، ۱۳۸۶: ۱۹) بنابراین، تحقق قدرت برتر دفاعی منطقه، تنها با حرکت در مسیر تعیین‌شده توسط سند چشم‌انداز ملی امکان‌پذیر است.

- ویژگی‌های راهبرد دفاعی ج.ا.ایران در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴: براساس سند چشم‌انداز در افق ۱۴۰۴، ج.ا.ایران کشوری است، امن، مستقل و مقتدر با سامانه دفاعی مبتنی بر بازدارندگی که جهت تحقق این مهم در مرحله اول، نیازمند درک روشن و همه‌جانبه از این تصویر آرمانی و داشتن رویکرد کل‌نگرانه به قدرت ملی و دفاعی است. تبدیل شدن به قدرت برتر منطقه در تعامل مثبت و سازنده با نظام جهانی، نیازمند شکل‌گیری ثبات، امنیت و برتری دفاعی کشور در جنوب غرب آسیا است. سند چشم‌انداز در بخش دفاعی با سه محور حیاتی و زنجیروار منابع راهبردی دفاعی، توانایی تبدیل منابع، شایستگی‌های رزمی و نظامی روبه‌رو است. (میرزاامینی، ۱۳۸۷: ۲۱۶)

- عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر در طراحی راهبردهای دفاعی: برخی از عوامل ژئوپلیتیکی بین همه مناطق جغرافیایی مشترک بوده و جنبه کلی داشته و در منابع و آثار دانشمندان علم ژئوپلیتیک به آنها اشاره شده است. «دکتر افشردی» عوامل مؤثر در ژئوپلیتیک اثرگذار بر راهبرد دفاعی را در موارد شش‌گانه زیر تقسیم نموده است:

- (۱) عوامل طبیعی (فیزیکی)؛
- (۲) عوامل انسانی؛
- (۳) عوامل اقتصادی؛
- (۴) عوامل سیاسی و اجتماعی داخلی؛
- (۵) عوامل سیاسی بین‌المللی؛
- (۶) عوامل نظامی. (افشردی، ۱۳۸۶: ۷)

۴-۲. محیط شناسی تحقیق

۴-۲-۱. ج.۱. ایران

- **وسعت و شکل سرزمین:** ایران در نیمکره شمالی، نیمکره شرقی در جنوب غرب آسیا قرار گرفته است. نصف‌النهار در ۴۴۵ شرقی از غربی‌ترین نقطه ایران (حدود ۵۰ کیلومتری غرب ماکو) و نصف‌النهار ۶۳۱۸ شرقی، از شرقی‌ترین نقطه ایران (حدود ۱۵۰ کیلومتری جنوب شرقی سراوان) عبور می‌کند. همچنین مدار ۲۵۳ شمالی از جنوبی‌ترین نقطه ایران (حدود ۸۵ کیلومتری جنوب شرقی چابهار) و مدار ۳۹۴۷ شمالی از شمالی‌ترین نقطه ایران (حدود ۸۰ کیلومتری شمال ماکو) می‌گذرد. (بختیاری، ۱۳۸۵: ۱۸) مساحت کشور ایران $۱/۶۴۸/۱۹۵$ کیلومتر مربع می‌باشد که از نظر وسعت هجدهمین کشور جهان بوده و حدود یک بیست و هفتم قاره آسیا و یک نودم وسعت خشکی‌های جهان را شامل می‌شود. ایران دارای شکلی شبیه به متوازی‌الاضلاع ناموزون است و طول یک قطر آن، از آراغات در شمال غربی کشور به خلیج گواتر در جنوب شرقی به وسعت ۲۲۵۰ کیلومتر و طول قطر دیگر آن از خرمشهر در ساحل خلیج فارس به سرخس در شمال شرقی ۱۴۰۰ کیلومتر است. در نتیجه، دو استان آذربایجان در شمال غربی ایران و سیستان و بلوچستان در منتهی‌الیه جنوب شرقی

کشور، نسبت به یکدیگر و همچنین نسبت به تهران از سایر استان‌ها دورتر هستند. (بختیاری، ۱۳۸۵: ۱۸)

- **دسترسی به آب‌های آزاد:** دسترسی به آب‌های آزاد به واسطه سواحل طولانی، یکی دیگر از ویژگی‌های جغرافیایی ایران می‌باشد. ایران از قسمت شمال و جنوب به آب‌های آزاد دسترسی دارد. در جنوب ایران آب‌های خلیج فارس و دریای عمان به طول ۲۰۴۳ کیلومتر این امکان را فراهم آورده که بنادر و اسکله‌های متعددی با کاربری‌های تجاری، نفتی، نظامی و صیادی در سواحل آن به وجود آید. تعداد این بنادر و اسکله‌ها در خلیج فارس بیشتر از بنادر موجود در دریای عمان می‌باشد. ایران علاوه بر دسترسی به آب‌های آزاد از جنوب، از شمال نیز به دریاچه مازندران راه دارد که این دریاچه هم از طریق کانال ولگا- دن با آب‌های آزاد مرتبط است. این راه آبی از نظر حمل‌ونقل دارای محدودیت‌های خاص خود و از نظر سیاسی در محدوده فدراسیون روسیه قرار داشته و عبور از آن نیازمند هماهنگی سیاسی و پرداخت عوارض عبوری است. (باقری، ۱۳۸۱: ۵۹) در رابطه با دسترسی ایران به آب‌های آزاد، موقعیت راهبردی تنگه هرمز و نیز جزایر سه‌گانه ابوموسی، تنب بزرگ و تنب کوچک، برتری خاصی را به ایران بخشیده است.

- **موقعیت ژئوپلیتیکی و راهبردی:** ایران به دلیل موقعیت ممتاز سرزمینی، پیشینه غنی تمدنی و فرهنگی، پیروی اکثریت مردم از مکتب پویای تشیع، داشتن ذخایر فراوان و پر حجم از انواع سوخت فسیلی از جمله نفت و گاز و عوامل متعدد دیگر، دارای ظرفیت‌ها و موقعیت‌های متعدد ژئوپلیتیکی می‌باشد. بر اساس تعریف، ژئوپلیتیک یا سیاست جغرافیایی توجه خود را به صورت عمده به آن دسته از عوامل جغرافیایی که در شکل‌گیری سیاست‌ها اثرگذارند، معطوف می‌دارد. بنابراین، یک واقعیت جغرافیایی مانند ذخایر معدنی و یا یک گروه اقلیت قومی، زمانی که علت و سبب‌ساز تصمیم‌گیری

ژئوپلیتیکی در سطح بین‌المللی گردد، یک عامل ژئوپلیتیکی محسوب می‌شود. (میرحیدر، ۱۳۸۰: ۲۲-۲۰)

ج.۱. ایران و ژئوپلیتیک شیعه: با وقوع انقلاب اسلامی ایران تشیع به قدرت رسید؛ آن هم در کشوری که مرکز جهان تشیع است و سپس به تدریج نقش آفرینی بین‌المللی خود را آغاز کرد. در این جا باید اشاره کرد که قدرت، زمینه‌ساز نقش آفرینی بین‌المللی است و وقتی گفته می‌شود تشیع به عنوان یک مذهب در صحنه بین‌المللی نقش آفرینی می‌کند، منظور این است که تا اندازه زیادی به قدرت دست یافته است. اگر پیوند میان قدرت و تشیع محقق شده، پس تشیع ماهیت ژئوپلیتیکی پیدا کرده است. بنابراین زمانی که از ژئوپلیتیک شیعه سخن به میان می‌آید، به این معنی است که از یک مقطع زمانی خاص، تشیع از حالت یک مذهب صرف خارج شده و به یک پدیده دارای وزن سیاسی بدل شده که خود را در کشور بزرگ و مهم و دارای قدرت منطقه‌ای همچون ایران و همچنین در صحنه بین‌المللی و جهانی نشان می‌دهد. (محقق ساخته)

۲-۴-۲. ترکیه

- وسعت و شکل سرزمین: ترکیه در غرب آسیا و جنوب شرق اروپا در نیمکره شمالی (۳۵ تا ۲۴ درجه عرض شمالی و ۲۶ تا ۴۵ درجه طول شرقی) با وسعتی معادل ۸۱۲۵۷۸ کیلومتر مربع (۲۳۷۲۰ کیلومتر مربع در قاره اروپا) از دو شبه جزیره آناتولی (۹۷ درصد خاک ترکیه و بخش آسیایی) و تراس شرقی (۳ درصد خاک ترکیه و بخش اروپایی) تشکیل یافته است. ترکیه از سه طرف به دریا راه دارد و ۲ همسایه اروپایی و ۶ همسایه آسیایی دارد. از شمال شرق ۶۱۰ کیلومتر مرز با کشورهای مشترک‌المنافع، از شرق ۴۵۴ کیلومتر مرز با ایران، از جنوب با عراق و سوریه (۳۳۱ و ۸۷۷ کیلومتر) و از غرب با یونان بلغارستان (۲۱۲ و ۲۶۹ کیلومتر) مرز مشترک دارد. (فلاح‌زاده، ۱۳۸۴: ۲۲)

- **دسترسی به آب‌های آزاد:** ترکیه از راه دریای سیاه (شمال)، مرمره و اژه (شمال غرب و غرب)، مدیترانه (جنوب) و دو تنگهٔ بسفر و داردانل به دریاهای آزاد مرتبط می‌شود که به‌لحاظ جغرافیایی، موقعیت مناسب دریایی به این کشور می‌دهد. (فلاح‌زاده، ۱۳۸۴: ۲۳)

- **موقعیت ژئوپلیتیکی و راهبردی:** موقعیت خاص جغرافیایی ترکیه موجب شده که این کشور از موقعیت راهبردی هم برخوردار باشد. این کشور همانند پلی، دو منطقهٔ مهم و راهبردی بالکان و جنوب غرب آسیا را به یکدیگر متصل می‌کند. وجود نفت در جنوب غرب آسیا به بحران‌های متعددی دامن زده که این امر موجب اهمیت‌یافتن ترکیه به عنوان بازیگری مهم شده است. همچنین نزدیکی این کشور به دریای سیاه، اژه، مدیترانه و وجود دو تنگهٔ مهم بسفر و داردانل، باعث شده کالاهای مصرفی اروپا از راه ترکیه به جنوب غرب آسیا ارسال شوند. (فلاح‌زاده، ۱۳۸۴: ۲۶)

از سوی دیگر می‌توان به مشکلاتی اشاره کرد که ترکیه از قدیم با برخی همسایگان خود داشته که به ناامنی مرزها منجر شده است. از جمله:

- دشمنی دیرینه با ارمنستان به‌عنوان همسایه شرقی خود؛

- تجاوز به خاک عراق در بخش‌های شمالی و اجرای طرح‌های تحت پوشش^۱ که از طریق آن ترکیه واپایش ورودی آب رودخانه‌های دجله و فرات و بهره‌برداری یکجانبه و پرکردن مخازن آب آنها را انجام می‌دهد. بنابراین، قطع جریان آب این دو رودخانه همواره موجب نگرانی دو کشور سوریه و عراق بوده است.

- جمعیت کردهای ترکیه و فعالیت‌های مرزی آنها گاه مسائلی را به وجود آورده که بر روابط ج.ا.ایران و ترکیه اثرگذار بوده است.

- مشکلات ترکیه در خارج از مرزها به سه کشور یونان، مقدونیه و قبرس مرتبط است. ترکیه همواره با یونان بر سر حوزه دریای اژه، محدوده پرواز، حوزه فلات قاره و حقوق اقلیت ترک اختلاف دارد. (فلاح زاده، ۱۳۸۴: ۲۲)

۳-۴-۲. عربستان سعودی

- **وسعت و شکل سرزمین:** عربستان سعودی یکی از کشورهای قاره آسیا در منطقه راهبردی جنوب غرب آسیا با مساحت ۲/۲۴۰/۰۰۰ کیلومتر مربع، بزرگترین کشور شبه جزیره عربستان به شمار می آید که حدود ۷۵ درصد آن را شامل می شود. (آئینه‌وند، ۱۳۸۵: ۲۸-۲۹)

شبه جزیره عربستان در آخرین نقطه جنوب غربی آسیا با حدود ۳/۲۰۰/۰۰۰ کیلومترمربع مساحت، بزرگترین شبه جزیره جهان در محل برخورد سه قاره آسیا، آفریقا و اروپا قرار دارد. این شبه جزیره، از شرق به خلیج فارس و دریای عمان، از جنوب به اقیانوس هند و خلیج عدن، از غرب به دریای سرخ، و از شمال به دره فرات و سرزمین‌های سوریه و اردن منتهی شده و تنها در حاشیه باریکی از آن در جنوب و نواحی کوهستانی، اندکی باران می بارد. بنابراین، بیشتر مناطق آن از بیابان‌ها و صحراها با ریگ‌های روان پوشیده شده که به هنگام وزش باد سراسر فضا را ابری از گردوغبار فرا می گیرد. (ثروتی، ۱۳۸۱: ۲۸) به طور کلی، آب و هوای شبه جزیره گرم و خشک است و هیچ رود دائمی در سراسر آن یافت نمی شود.

- **دسترسی به آب‌های آزاد:** عربستان سعودی از شمال به اردن و عراق و از جنوب به جمهوری یمن و عمان و از شرق به کویت، بحرین، قطر و امارات عربی متحده و خلیج فارس و از غرب به دریای سرخ محدود شده و با همسایگان خود، ۴۵۳۲ کیلومتر مرز زمینی دارد. (آئینه‌وند، ۱۳۸۵: ۲۸-۲۹)

- **موقعیت ژئوپلیتیکی و راهبردی:** نزدیکی شبه جزیره عربستان به قاره‌های کهن و تمدن‌های بزرگی چون ایران و روم این نتیجه را دربرداشت که قبایل عرب همسایه این کشورها در نتیجه ارتباط‌های گوناگون تجاری و یا استفاده دو امپراتوری ایران و روم از آن‌ها به‌عنوان سربازان مزدور، نسبت به مسائل این سرزمین‌ها و نقاط قوت و ضعف آن‌ها شناخت و اطلاعات پیدا کنند. بنابراین، زمانی که دولت مدینه قدرت گرفت و قبائل عرب مجاور ایران و روم اسلام آوردند، به‌دلیل برخورداری از اطلاعات و شناختی که از این سرزمین‌ها داشتند، توانستند به‌خوبی از آنها در تصرف این سرزمین‌ها و توسعه و گسترش اسلام بهره ببرند. (فرازمند، ۱۳۸۸: ۱)

در حال حاضر، عربستان سعودی به‌دلیل موقعیت خاص خود، نقش ویژه‌ای در تحولات منطقه‌ای و بین‌المللی داشته است. اهمیت عربستان سعودی تنها محدود به اثرگذاری در بازارهای انرژی جهان نبوده، بلکه این کشور با توجه به دلایل تاریخی، جغرافیایی و راهبردی، نقش تعیین‌کننده‌ای در روند تحولات منطقه جنوب غرب آسیا ایفا کرده است. در طول دهه‌های اخیر، ریاض هیچ‌گاه در سیاست خارجی خود تا این اندازه با متغیرهای منطقه‌ای جدیدی مواجه نشده بود. سیاست خارجی عربستان همواره فعال بوده، اما شرایط کنونی منطقه، شرایط تازه‌ای را برای پادشاهی حاکم در عربستان به‌وجود آورده است. (فرازمند، ۱۳۸۸: ۱۱)

۴-۲-۴. رژیم اشغالگر قدس

- **وسعت و شکل سرزمین:** مساحت سرزمین رژیم اشغالگر قدس تنها ۸۵۰۰ مایل مربع است. مساحت آن، ۱۱ درصد سوریه و ۲ درصد مصر است. آنچه خطر ناشی از مساحت اندک را تشدید می‌کند، تمرکز جمعیت آن به‌ویژه یهودیان در امتداد دشت ساحلی از «عکا» تا «عسقلان» (از حضیره تا عذیره) است. این تمرکز جمعیت باعث می‌شود، رژیم اشغالگر قدس بیش از هر کشور دیگری آسیب‌پذیر و در معرض تهدید

باشد، زیرا دشت ساحلی نه تنها بخش اعظم جمعیت را در خود جای داده، بلکه کلیه مراکز اقتصادی، فناوری، علمی و آموزشی در این ناحیه واقع شده و روشن است که در چنین شرایطی، دفع حمله کار ساده‌ای نیست. (افرایم؛ ۱۳۸۱: ۲۰)

سرزمین فلسطین اشغالی نمونه‌ای از کشورهایی است که رابطه جغرافیا و سیاست‌های امنیتی در آن به‌طور کامل قابل درک است. این سرزمین آسیب‌پذیری‌های طبیعی دارد که همواره برای آن مشکل‌ساز بوده و تاکنون نیز تداوم یافته است. (کرمی، ۱۳۷۶: ۱۱)

قلمرو بین رود اردن و دریای مدیترانه همواره در طول تاریخ آسیب‌پذیر بوده است؛ زیرا قرارگرفتن این سرزمین در محل برخورد راه‌های اصلی آفریقا و آسیا، آن را به یک هدف راهبردی برای کشورهای قدرتمند در شمال، شرق و جنوب غربی بدل کرده است. دست‌به‌دست شدن این سرزمین در طول ۲۰۰ سال، در ۸ جنگ صلیبی، نمونه‌گویی از غیرممکن بودن دفاع مطمئن از آن برای هردولتی است. (کرمی، ۱۳۷۶: ۱۲)

- **دسترسى به آب‌های آزاد:** تلاش رژیم اشغالگر قدس برای خروج از تنگنای ژئوپلیتیکی نبود عمق راهبردی، باعث اتخاذ سیاست‌های نظامی تهاجمی و جنگ‌طلبانه شده است، طوری که این رژیم کوشیده از شمال، جنوب و شرق به گسترش سرزمین بپردازد. همچنین در سال‌های اخیر با خرید زیردریایی‌های دلفین که قابلیت حمل کلاهک‌های هسته‌ای را دارند، ضمن دستیابی به قابلیت ضربه هسته‌ای، عمق راهبردی خود را در سمت غرب و در دریا افزایش داده است. علاوه بر این، رژیم اشغالگر قدس در ۵۰ سال گذشته، دو مرتبه تلاش کرد (سال‌های ۱۹۵۶ و ۱۹۶۷-۷۶) خود را به کانال سوئز برساند. (Handel, 2015:53)

بنابراین، فشارهای مرزی وارد شده بر رژیم اشغالگر قدس و فقدان عمق راهبردی آن موجب شده تا «سرزمین» به‌عنوان عنصری منفی در سیاست‌های امنیتی به‌ویژه رهنامه نظامی این رژیم عمل کند. درمقابل، کشورهای مسلمان، دارای عمق راهبردی

زیادی در عرصه جغرافیایی هستند. بنابراین، همین موضوع در راهبرد نظامی رژیم اشغالگر قدس این اصل را جا انداخته که پیروزی نهایی امکان پذیر نیست. اما شرایط برای دشمنان رژیم اشغالگر قدس برعکس است، زیرا می‌توانند امیدوار باشند که چنان ضربه‌ای به تل‌آویو بزنند که آن را از بین ببرند. هرچند در سال‌های ابتدایی شکل‌گیری رژیم اشغالگر قدس، به نظر می‌رسد که دفاع حاشیه‌ای متکی بر نیروهای شبه نظامی و پایگاه‌های تقویت شده مرزی، می‌توانست در صورت حمله غافلگیرکننده دشمن، آن را متوقف و زمان لازم را برای بسیج نیروها در داخل فراهم کند. (Handel, 2015:53)

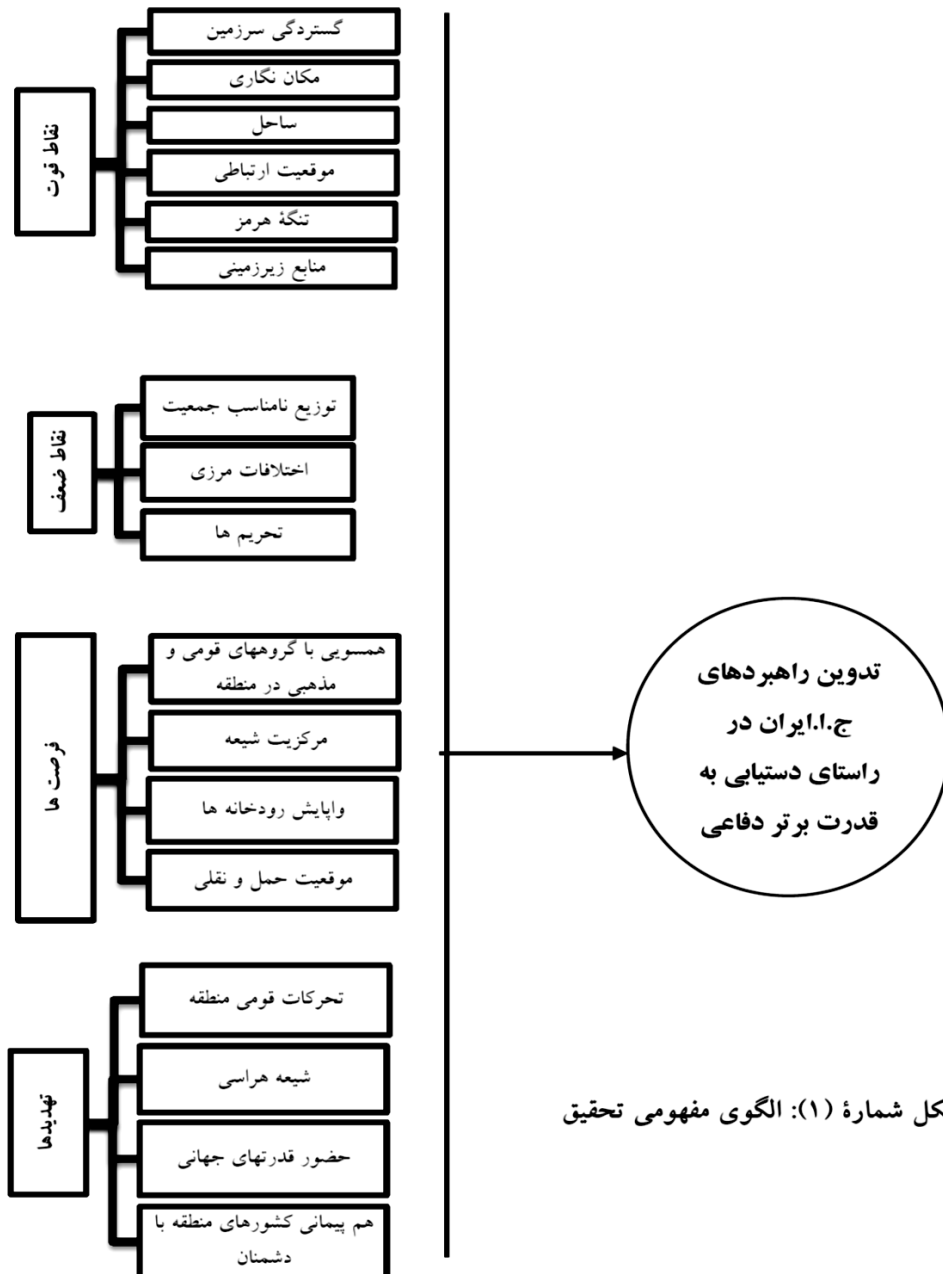
- **موقعیت ژئوپلیتیکی و راهبردی:** نبود عمق راهبردی منجر به ظهور مفاهیمی چون «از دست ندادن حتی یک اینچ از سرزمین» و تأکید بر «اطلاعات به‌عنوان خط نخست پدافند» شده است. در واقع، رژیم اشغالگر قدس تنها رژیم جهان است که جایگاه شاخه اطلاعات آن هم‌تراز نیروی هوایی، زمینی و دریایی است. آنها همچنین یک حوزه نفوذ راهبردی را در خارج از مرزهای خود ایجاد کرده‌اند. مثلاً رودخانه «لبنانی» در داخل لبنان به‌عنوان زنگ خطر (خط قرمز) قلمداد می‌شود که عبور هرگونه نیروی نظامی عمده از آن، واکنش رژیم صهیونیستی را در پی خواهد داشت. تهدیدات جدی مشابه دیگر عبارت‌اند از: هرگونه حرکت نیروهای عراقی به اردن و حرکت سربازان مصری به سوی کانال سوئز. (Handel, 2015:54)

رژیم اشغالگر قدس برای غلبه بر بخشی از مشکلات ناشی از این وضعیت، به گسترش خطوط ارتباطی داخلی پرداخته تا حرکت سریع از یک جبهه به جبهه‌های دیگر را ممکن سازد. همچنین یک سامانه هشدار اولیه آمریکایی را نزدیک صحرای سینا نصب کرده و به پیشرفت‌هایی در زمینه سامانه‌های هشداردهنده و استفاده از ماهواره‌های جاسوسی دست یافته است. در واقع، رژیم اشغالگر قدس می‌خواهد آنچه را به‌لحاظ سرزمینی فاقد آن است، به کمک فناوری‌های جدید ارتباطی و اطلاعاتی جبران کند.

بنابراین مساحت رژیم اشغالگر قدس با در نظر گرفتن مرزهای مشخص شده در قراردادهای آتش بس و متارکه جنگ ۱۹۴۹ و همچنین دریاچه‌ها و آب‌های داخلی، ۲۰۷۰۰ کیلومتر مربع است. این رژیم در سال ۱۹۶۷، بیت المقدس شرقی (به مساحت ۷۰ کیلومتر مربع) و در سال‌های ۱۹۸۱ بلندی‌های جولان سوریه (به مساحت ۱۱۷۶ کیلومتر مربع) را به تصرف خود درآورد. همچنین این رژیم، بعد از جنگ ۱۹۶۷ با اعراب، کرانه باختری (به مساحت ۵۸۷۹ کیلومتر مربع) که پیش از آن در قلمرو حاکمیت اردن بود و نوار غزه (به مساحت ۳۸۷ کیلومتر مربع) را که در گذشته از سوی مصر اداره می‌شد، به اشغال نظامی درآورده است. با وجود آنکه تل‌آویو حدود ۷۵۰۸ کیلومتر مربع دیگر را علاوه بر قراردادهای متارکه جنگ در سال ۱۹۴۹ اشغال کرده است، یک هواپیمای جنگنده می‌تواند در مدت زمان ۴ دقیقه با سرعت زیر صوت بر پهنای آن پرواز کند. زیرا از رودخانه اردن تا دریای مدیترانه تنها ۴۰ مایل دریایی فاصله است. مرزهای زمینی رژیم اشغالگر قدس حدود ۱۰۰۶ کیلومتر و مرزهای ساحلی آن ۲۷۳ کیلومتر است. مرز مشترک رژیم اشغالگر قدس با سوریه ۷۶ کیلومتر، کرانه باختری ۳۰۷ کیلومتر، اردن ۲۳۸ کیلومتر، لبنان ۷۹ کیلومتر، مصر ۲۵۵ کیلومتر و نوار غزه ۵۱ کیلومتر می‌باشد. (لطفیان، ۱۳۷۸: ۳۸)

جدول شماره (۳): مقایسه مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی کشورها (زرقانی، ۱۳۸۸: ۹۷)

موقعیت ژئوپلیتیکی	عمق راهبردی	دسترسی به آب‌های آزاد	شکل سرزمین	وسعت	مؤلفه‌ها کشورها
قوی	قوی	قوی	متوسط	قوی	ج.ا.ایران
نسبتاً قوی	متوسط	قوی	قوی	نسبتاً قوی	ترکیه
نسبتاً قوی	قوی	قوی	متوسط	قوی	عربستان
متوسط	ضعیف	ضعیف	ضعیف	ضعیف	رژیم اشغالگر قدس

۳. یافته‌های تحقیق

باتوجه به تجزیه و تحلیل آماری فراوانی داده‌های عوامل داخلی، که از پرسشنامه‌های گردآوری شده از جامعه خبرگی به دست آمده، وزن وضع موجود هر یک از سؤالات در بُعد ژئوپلیتیک محاسبه گردید.

گفتنی است وزن وضع موجود هر عامل با امتیازی بین (۱) تا (۵) مشخص شد. برای وزن دهی به عوامل براساس میزان تأثیر و اهمیتی که در تدوین راهبرد دارند، ابتدا نمره‌ای با عنوان وزن عامل (درجه اهمیت) داده می‌شود؛ به این منظور از عدد (۱) برای عواملی که کمترین اهمیت و از عدد (۵) برای عواملی که بیشترین تأثیر را در تدوین راهبرد دارند براساس نظر خبرگان متخصص استفاده شد. پس از گردآوری داده‌ها، میانگین ارزش اختصاص یافته به هر عامل را که از جامعه خبرگی و متخصص به دست آمده است، محاسبه کرده و سپس برادر حاصل نرمالیزه شد تا وزن‌های بین (۰) تا (۱) برای هر عامل به دست آمده و مجموع اوزان نیز (۱) شود. بر این اساس، برای اینکه بتوان به ماتریس ارزیابی عوامل داخلی دست یافت، در ابتدا عوامل داخلی را که بیشتر به قضاوت‌های شهودی و نقطه‌نظرهای جامعه خبرگی تکیه دارد، تعیین شد. پس از گردآوری اطلاعات، مهم‌ترین نقاط قوت و ضعف عوامل داخلی که نقش مؤثر و عمده‌ای در حوزه بُعد موردنظر ایفا می‌نمایند، شناسایی و مشخص شد.

جدول شماره (۴): امتیازهای وضع موجود بُعد ژئوپلیتیک

میانگین	امتیاز در وضع موجود					شاخص‌ها	وضعیت	مؤلفه‌ها
	۵	۴	۳	۲	۱			
	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم			
۴/۲	۵	۳	۱	۱	۰	نقش گسترده‌ی سرزمینی و عمق راهبردی کشور در دفاع	بسیار خوب	بُعد ژئوپلیتیکی
۴/۳	۴	۵	۱	۰	برخوردار از مکان‌نگاری (توپوگرافی) و موانع طبیعی متنوع و مناسب و نقش آن در دفاع			
۴/۵	۶	۳	۱	۰	ساحل وسیع دریایی و دسترسی به آب‌های آزاد			
۴/۴	۷	۱	۱	۱	موقعیت ارتباطی ج.ا.ایران و نقش آن در دفاع مقدس			
۴/۴	۶	۲	۲	۰	تسلط بر تنگه هرمز به‌عنوان مهم‌ترین آب‌راه انتقال انرژی و نقش آن در واپایش انرژی جهان و تحرکات نظامی			
۳/۴	۵	۳	۲	۰	برخوردار از منابع غنی زیرزمینی به‌عنوان عامل نقش‌آفرین در بودجه‌های نظامی	متوسط	بُعد ژئوپلیتیکی	
۲/۴	۰	۱	۲	۵	عدم توجه کافی به حفظ و نگهداری جنگل‌ها، تالاب‌ها و دریاچه‌ها به‌لحاظ نقش آن‌ها در دفاع و تهدیدات طبیعی مانند سیل			
۱/۷	۰	۰	۲	۳	تراکم و پراکنندگی نامناسب جمعیت به‌عنوان مهم‌ترین رکن دفاع کشور			
۱/۲	۰	۲	۱	۳	اختلافات مرزی با برخی همسایگان			
۳/۲	۱	۳	۴	۱	آلودگی هوای کلان‌شهرها و تأثیر آن در گسترش بیماری			
۱/۹	۰	۱	۰	۶	نقش منفی تحریم‌ها در صنعت دفاعی کشور	بسیار ضعیف	بُعد ژئوپلیتیکی	
۴/۲	۵	۳	۱	۱	گروه‌های دینی، قومی و زبانی همسو با ج.ا.ایران در کشورهای منطقه			
۴/۵	۶	۳	۱	۰	محسوب شدن ج.ا.ایران به‌عنوان ام‌القرای شیعه در جهان			
۴/۴	۶	۲	۲	۰	واپایش آب رودخانه‌هایی که برون‌ریز بوده و استفاده از آن به‌عنوان ابزار دفاعی			
۴/۲	۴	۴	۲	۰	شکل‌گیری محور مقاومت با نقش مقابله با دشمنان در خارج از مرزها			
۴	۳	۵	۱	۱	موقعیت محوری کشور در پیوند حمل و نقل شرق - غرب و شمال - جنوب (با در نظر گرفتن حساسیت دفاعی این منطقه)	بسیار ضعیف	بُعد ژئوپلیتیکی	
۱/۲	۰	۱	۳	۲	تحرکات قومی و مذهبی در منطقه و پیامدهای منفی برای امنیت ملی ج.ا.ایران			
۲	۰	۰	۳	۴	حملات سازماندهی شده نرم و سخت علیه شیعیان (شیعه‌هراسی) به‌عنوان دنباله جغرافیایی خارج از مرزهای متمرکز و نیمه متمرکز ج.ا.ایران			
۲	۰	۱	۲	۳	حضور و نفوذ بازیگران قدرت‌های جهانی در منطقه و پیامدهای منفی برای امنیت ملی ج.ا.ایران			
۲/۲	۰	۱	۳	۳	پیمان‌های دفاعی کشورهای منطقه با دشمنان ج.ا.ایران			

جدول شماره (۵): جدول محاسبه وزن‌ها (درجه اهمیت) و امتیاز موزون نقاط قوت و ضعف

عوامل داخلی

رتبه	وضیعت	نقاط قوت و ضعف	امتیاز وضع موجود	وزن (درجه اهمیت)	امتیاز موزون
۱	قوت	نقش گستردگی سرزمینی و عمق راهبردی کشور در دفاع	۴/۲	۰/۰۹	۰/۳۷۸
		برخورداري از مکان‌نگاری و موانع طبیعی متنوع و مناسب و نقش آن در دفاع	۴/۳	۰/۱۱	۰/۴۷۳
		ساحل وسیع دریایی و دسترسی به آب‌های آزاد	۴/۵	۰/۱۰	۰/۴۵
		موقعیت ارتباطی ج.ا.ایران و نقش آن در دفاع مقدس	۴/۴	۰/۰۸	۰/۳۵۲
		تسلط بر تنگه هرمز به‌عنوان مهم‌ترین آبراه انتقال انرژی و نقش آن در واپایش انرژی جهان و تحرکات نظامی	۴/۴	۰/۱۲	۰/۵۲۸
		برخورداري از منابع غنی زیرزمینی به‌عنوان عامل نقش‌آفرین در بودجه‌های نظامی	۴/۳	۰/۰۸	۰/۳۴۴
		جمع امتیاز موزون قوت	۲/۵۲۵		
۲	ضعف	تراکم و پراکندگی نامناسب جمعیت به‌عنوان مهم‌ترین رکن دفاع کشور	۱/۷	۰/۱۰	۰/۱۷
		اختلافات مرزی با برخی همسایگان	۲/۱	۰/۱۱	۰/۲۳۱
		نقش منفی تحریم‌ها در صنعت دفاعی کشور	۱/۹	۰/۱۲	۰/۲۲۸
		جمع امتیاز موزون ضعف	۰/۸۴۵		
		جمع کل	۳/۳۷		

جدول شماره (۶): جدول محاسبه وزن‌ها (درجه اهمیت) و امتیاز موزون نقاط فرصت و تهدید

عوامل خارجی

رتبه	وضیعت	نقاط فرصت و تهدید	امتیاز وضع موجود	وزن (درجه اهمیت)	امتیاز موزون
۱	فرصت	گروه‌های دینی، قومی و زبانی همسو با ج.ا.ایران در کشورهای منطقه	۴/۲	۰/۱۱	۰/۴۶۲
۲		محسوب شدن ج.ا.ایران به‌عنوان ام‌القرای شیعه در جهان	۴/۵	۰/۰۸	۰/۳۳۶
۳		واپایش آب رودخانه‌هایی که برون‌ریز هستند و استفاده از آن به‌عنوان ابزار دفاعی	۴/۴	۰/۱۲	۰/۵۲۸
۴		شکل‌گیری محور مقاومت با نقش مقابله با دشمنان در خارج از مرزها	۴/۲	۰/۱۴	۰/۵۸۸
۵		موقعیت محوری کشور در پیوند حمل‌ونقل شرق - غرب و شمال - جنوب (با در نظر گرفتن حساسیت دفاعی این منطقه)	۴/۰	۰/۱۳	۰/۵۲
جمع امتیاز موزون فرصت					
۲/۴۵۸					
۱	تهدید	تحركات قومی و مذهبی در منطقه و پیامدهای منفی برای امنیت ملی ج.ا.ایران	۲/۱	۰/۱۱	۰/۲۳۱
۲		حملات سازماندهی شده نرم و سخت علیه شیعیان (شیعه - هراسی) به‌عنوان دنباله جغرافیایی خارج از مرزهای متمرکز و نیمه‌متمرکز ج.ا.ایران	۲/۰	۰/۰۹	۰/۱۸
۳		حضور و نفوذ بازیگران قدرت‌های جهانی در منطقه و پیامدهای منفی برای امنیت ملی ج.ا.ایران	۲/۰	۰/۱۲	۰/۲۴
۴		پیمان‌های دفاعی کشورهای منطقه با دشمنان ج.ا.ایران	۲/۲	۰/۱۰	۰/۲۲
جمع امتیاز موزون تهدید					
۰/۸۷۱					
جمع کل					
۳/۳۲۹					

جدول شماره (۷): ماتریس SWOT بهبود یافته

<p>WO</p> <p>استفاده از مزیت گروه‌های دینی، قومی و زبانی همسو با ج.ا.ایران در کشورهای منطقه در جهت حل اختلافات مرزی با برخی همسایگان.</p> <p>استفاده از نقش محوری کشور در پیوند حمل‌ونقل شرق - غرب و شمال جنوب برای کاهش تحریم‌ها در صنعت دفاعی کشور.</p>	<p>SO</p> <p>استحکام بخشیدن به موقعیت محوری کشور در پیوند حمل‌ونقل شرق - غرب و شمال - جنوب با توجه به ساحل وسیع دریایی و دسترسی به آب‌های آزاد و تسلط بر تنگه‌هرمز.</p> <p>استفاده از مکان‌نگاری و موانع طبیعی متنوع و مناسب در جهت واپایش آب رودخانه‌هایی که برون‌ریز هستند و تقویت نقش دفاعی کشور.</p>	<p>اهداف کیفی</p>
<p>WO</p> <p>استفاده از مزیت گروه‌های دینی، قومی و زبانی همسو با ج.ا.ایران در کشورهای منطقه در جهت حل اختلافات مرزی با برخی همسایگان و رفع چالش‌های پیمان‌های دفاعی کشورهای منطقه با دشمنان ج.ا.ایران.</p>	<p>SO</p> <p>رفع اختلافات مرزی با برخی از همسایگان در جهت کاهش حضور و نفوذ بازیگران قدرت‌های جهانی در منطقه و جلوگیری از عقد پیمان‌های دفاعی کشورهای منطقه با دشمنان ج.ا.ایران و استحکام بخشیدن به موقعیت محوری کشور.</p>	<p>WT</p> <p>رفع اختلافات مرزی با برخی از همسایگان در جهت کاهش حضور و نفوذ بازیگران قدرت‌های جهانی در منطقه و جلوگیری از عقد پیمان‌های دفاعی کشورهای منطقه با دشمنان ج.ا.ایران.</p>
<p>WO</p> <p>کم‌رنگ کردن اثر حضور و نفوذ بازیگران قدرت‌های جهانی در منطقه و جلوگیری از پیامدهای منفی آن با اتکای بر موقعیت ارتباطی ج.ا.ایران و نقش محوری کشور.</p>	<p>SO</p> <p>استحکام بخشیدن به موقعیت محوری با استفاده از موقعیت راهبردی تنگه‌هرمز و ساحل وسیع دریایی و دسترسی به آب‌های آزاد کشور و کم‌اثر کردن پیمان‌های دفاعی کشورهای منطقه با دشمنان ج.ا.ایران.</p>	<p>ST</p> <p>کم‌رنگ کردن اثر حضور و نفوذ بازیگران قدرت‌های جهانی در منطقه و جلوگیری از پیامدهای منفی آن با اتکای بر موقعیت ارتباطی ج.ا.ایران و تسلط بر تنگه‌هرمز.</p> <p>استفاده از موقعیت راهبردی تنگه‌هرمز و ساحل وسیع دریایی دسترسی به آب‌های آزاد در جهت کم‌اثر کردن پیمان‌های دفاعی کشورهای منطقه با دشمنان ج.ا.ایران.</p>

۴. نتیجه گیری

۴-۱. جمع بندی

در پاسخ به سؤال اصلی تحقیق که عبارت است از: «چه راهبردهایی در جهت دستیابی به قدرت برتر منطقه بر پایه موقعیت ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران قابل تدوین است؟» راهبردهای زیر به دست آمده است:

جدول شماره (۸): ارائه راهبردها

ردیف	شرح راهبرد
۱	استفاده از مزیت گروه‌های دینی، قومی و زبانی همسو با ج.ا.ایران در کشورهای منطقه از طریق نهاد مرجعیت فراملی احزاب و گروه‌های ژئوپلیتیکی دوست و اماکن زیارتی و مذهبی در جهت افزایش حوزه نفوذ ج.ا.ایران در این کشورها و مقابله با رقیبان ج.ا.ایران در خارج از مرزها.
۲	استحکام بخشیدن به موقعیت محوری ج.ا.ایران با رفع اختلافات مرزی با برخی از همسایگان در جهت کاهش حضور و نفوذ بازیگران قدرت‌های جهانی در منطقه و جلوگیری از عقد پیمان‌های دفاعی کشورهای منطقه با دشمنان ج.ا.ایران.
۳	استفاده از موقعیت راهبردی تنگه هرمز و ساحل وسیع دریایی و دسترسی به آب‌های آزاد در جهت استحکام بخشیدن به موقعیت دریایی ج.ا.ایران و واپایش بر راه‌های حمل‌ونقل انرژی.
۴	اثرگذاری بر همسایگان از راه استفاده از موقعیت ممتاز ارتباطی ج.ا.ایران به عنوان مسیر حمل‌ونقل شرق- غرب و شمال- جنوب جهت نفوذ در کشورهای منطقه.
۵	بازدارندگی با استفاده حداکثری از عمق راهبردی وسعت ج.ا.ایران و عوارض جغرافیایی ممتاز به عنوان عامل مهم در دفاع مؤثر از کشور.

راهبردهای به دست آمده بر پایه اولویت رتبه‌بندی شده‌اند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که راهبرد شماره (۱) از مناسب‌ترین راهبردها به شمار می‌رود. به عبارت دیگر، مناسب‌ترین راهبرد برای بُعد ژئوپلیتیکی قدرت برتر دفاعی «استفاده از مزیت گروه‌های

دینی، قومی و زبانی همسو با ج.ا.ایران در کشورهای منطقه از طریق نهاد مرجعیت فراملی احزاب و گروه‌های ژئوپلیتیک دوست و اماکن زیارتی و مذهبی در جهت افزایش حوزه نفوذ ج.ا.ایران در این کشورها و مقابله با رقیبان ج.ا.ایران در خارج از مرزها» می‌باشد.

در ادامه بایستی اشاره کرد که پاسخ به دو سؤال فرعی تحقیق، به صورت نظری در بخش مربوط به محیط‌شناسی تحقیق (۴-۲) ارائه شده است. جنس این سؤال‌ها به گونه‌ای است که فقط با مطالعات کتابخانه‌ای نظری می‌توان به آنها پاسخ داد و این پاسخ البته یافته فرعی و زمینه‌ای این تحقیق به حساب می‌آید. به طور کلی و باتوجه به مطالعات نظری ارائه شده، ج.ا.ایران در دو شاخص وسعت سرزمین و عمق راهبردی همراه با عربستان سعودی در جایگاه برتر، در شاخص شکل سرزمین به طور مشترک با عربستان سعودی در جایگاه دوم، پایین تر از ترکیه و بالاتر از رژیم اشغالگر قدس قرار دارد. در شاخص دسترسی به آب‌های آزاد، ایران، عربستان سعودی و ترکیه هر سه موقعیت برتری نسبت به رژیم اشغالگر قدس دارا هستند. اما در نهایت، از دید شاخص موقعیت ژئوپلیتیکی، ج.ا.ایران به تنهایی موقعیت برتر را در اختیار دارد.

۴-۲. پیشنهادها

الف) پژوهشی:

- (۱) پیشنهاد می‌شود میزان اثرگذاری عوامل ژئوپلیتیکی هر کشور به صورت مستقل در تدوین راهبردهای دفاعی ج.ا.ایران بررسی شود؛
- (۲) پیشنهاد می‌گردد برای شناخت عوامل آسیب‌زا و تهدیدزا تحقیقات تبیینی صورت گیرد.

ب) اجرایی:

- (۱) پیشنهاد می‌گردد نهاد مرجعیت فراملی و زیارت از اماکن مذهبی شیعه تقویت و از طریق آن پیوند با گروه‌های شیعه منطقه افزایش یابد؛
- (۲) پیشنهاد می‌گردد در سیاست خارجی کشور هر نوع تنش با همسایگان از جمله تنش‌های مرزی کاسته شده و تا آنجایی که امکان‌پذیر است از تحریک کشورهای منطقه برای عقد پیمان نظامی با قدرت‌های جهانی جلوگیری شود؛
- (۳) پیشنهاد می‌گردد از راه افزایش توان دریایی نیروهای مسلح، واپایش بر آبراه‌های منطقه از جمله تنگه هرمز افزایش یابد؛
- (۴) پیشنهاد می‌گردد تقویت توان نظامی کشور در زمینه تجهیزات، آموزش و... مبتنی بر وضعیت جغرافیایی کشور و استفاده از موقعیت مکان‌نگاری (توپوگرافیک) ایران باشد؛
- (۵) این تحقیق به‌عنوان یک سند قابل اتکا در اختیار دست‌اندرکاران تدوین راهبرد و روابط بین‌الملل قرار گیرد.

منابع و یادداشت‌ها

الف. منابع فارسی

۱. آئینه‌وند، صادق، (۱۳۸۵)، *تاریخ شبه‌جزیره عربستان*، قم، معارف.
۲. افشردی، محمدحسین، (۱۳۸۶)، *طرح‌ریزی راهبردی نظامی در صحنه جنگ و عملیات*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
۳. بختیاری، محمد عزیز، (۱۳۸۵)، *شیعیان در افغانستان*، قم، انتشارات شیعه‌شناسی.
۴. ثروتی، محمدرضا، (۱۳۸۱)، *جغرافیای طبیعی دریاها و سواحل*، تهران، سمت.
۵. حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۸۵)، *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، مشهد، انتشارات پاپلی.
۶. حسن بیگی، ابراهیم، (۱۳۹۰)، *مدیریت راهبردی*، تهران، سمت.
۷. زرقاتی، سیدهادی، (۱۳۸۸)، *مقایسه تطبیقی مولفه‌های قدرت جمهوری اسلامی ایران با کشورهای آسیای جنوب غربی* (سند چشم انداز).
۸. عزتی، عزت‌الله، (۱۳۸۰)، *ژئوپلیتیک در قرن بیست و یکم*، تهران، سمت.
۹. فرازمنده، محمد، (۱۳۸۸)، *ایران و مناسبات جدید قدرت در خاورمیانه*، در: *ایران و اعراب*، پژوهش ۲۱، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
۱۰. فلاح‌زاده، محمدهادی، (۱۳۸۴)، *ترکیه*، تهران، موسسه مطالعاتی ابراز.
۱۱. کرمی، جهانگیر، (۱۳۷۶)، *استراتژی نظامی اسرائیل*، *فصلنامه سیاست دفاعی*، شماره ۲.
۱۲. لطفیان، سعیده، (۱۳۷۸)، *سیاست امنیت ملی اسرائیل*، *فصلنامه جنوب غرب آسیا*، شماره ۱۷.
۱۳. لوئیس، سی‌پاتریک، (۱۳۸۶)، *ایجاد چشم‌انداز مشترک*، ترجمه ابراهیم حسن بیگی و مسعود غنی‌زاده، تهران، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
۱۴. میرحیدر، دره، (۱۳۸۰)، *مبانی جغرافیایی ژئوپلیتیک*، تهران: سمت، چاپ هشتم.
۱۵. میرزاامینی، محمدرضا، (۱۳۸۷)، *الگوی نوین ارزیابی قدرت دفاعی*، *فصلنامه راهبرد دفاعی*، سال ۶، شماره ۲۳.
۱۶. نورزانی، شهرام، (۱۳۹۳)، *نقش عوامل ژئوپلیتیکی افغانستان در تدوین راهبرد دفاعی ج.ا.ایران*، دانشگاه عالی دفاع ملی.

ب. انگلیسی

1. Efraim Inbar, (2015), Israels Strategic Environment, *Strategic Review*, Fall, 1992, <https://en.wikipedia.org/wiki/Händel-Gesellschaft> 2015.

